

سازوکارهای درون و برون سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرائم اقتصادی

سید رضا حسینی بهبهانی (نویسنده مسئول)، دانشجوی دکتری، گروه حقوق، دانشگاه آزاد
اسلامی، واحد قشم، قشم، ایران، hossinireza400@gmail.com

سهراب صلاحی، استادیار، گروه حقوق، دانشگاه امام حسین، تهران، ایران.
salahi.sohrab@gmail.com

منصور عطاشنه، استادیار حقوق، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز،
اهواز، ایران، matash1338@yahoo.com

چکیده

پیشگیری از جرائم اقتصادی در سازمان‌ها و شرکت‌ها یکی از چالش‌برانگیزترین موضوعات در سیاست کیفری بسیاری از کشورهاست. در حقوق ایران نیز بحث جرم اقتصادی و پیشگیری از آن از موضوعات مهم است که در این راه اتخاذ سازوکارهای نظارتی از جمله بازنگری، تدوین، وضع و اجرای قوانین روشن و نظارت همه‌جانبه بر آن‌ها، در نظر گرفتن مجازات برای مدیران متخلف و به کار گماردن مدیرانی مسئولیت‌پذیر را می‌توان از ورود فساد به درون دستگاه‌های دولتی، شرکت‌ها و سازمان‌ها پیشگیری کرد. پژوهش حاضر با روش تحلیلی – توصیفی به بررسی سازوکارهای شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرائم اقتصادی پرداخته و تلاش شده تا قوانین و مقررات، چالش‌ها و خلأهای موجود در این راه سازوکارهای مختلف موردبررسی قرار گیرد و به‌منظور تبیین هرچه بیشتر موضوع، چگونگی کارکرد سازمان‌ها، سازوکارهای مورد استفاده چه درون سازمانی و چه برون سازمانی موردبررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: جرم اقتصادی، پیشگیری از جرم، سازوکار پیشگیری از جرم، ایران، سیاست کیفری پیشگیری از جرم

مقدمه

فساد و جرائم اقتصادی از گذشته‌های دور وجود داشته و دولت‌ها همواره در پی یافتن راهکارهایی برای مبارزه با آن بوده‌اند بخصوص در دهه‌های اخیر شاهد بروز پدیده‌ی آشنای مفاسد اقتصادی در برخی سیستم‌های سازمانی واداری و حتی شرکتی بوده‌ایم. آشنا از آن جهت که با کمی مطالعه در پیشینه‌ی بسیاری از کشورهای جهان، بعد از هرگونه تغییر و تحول اجتماعی به علت جنگ، تغییر دولت حاکم و... بروز برخی بزهکاری‌های سیستمی امری طبیعی تلقی می‌شده است. علاوه بر آن در دهه‌های اخیر، شاهد جرائم اقتصادی بزرگی در سراسر نقاط جهان هستیم که کشور ما نیز از این نوع جرائم مستثنا نیست. برای نمونه در سال ۱۹۸۶ شرکت (زرزبست) اقدام به کلاهبرداری کلان نمود که در نوع و زمان خود یکی از بزرگ‌ترین جرم‌های اقتصادی به حساب می‌آمد و به نظر می‌رسید که بری مینکو، صاحب این تجارت، در حال ساخت شرکتی چند میلیون دلاری است، اما او این کار را از طریق جعل و کلاهبرداری انجام داد و سرانجام در دام قانون گرفتار شد.^۱ یکی دیگر از بزرگ‌ترین اختلاس‌ها در جهان در سیستم بانکی سوئیس اتفاق افتاد کوکو آبودولی (اختلاسگران) مبلغی نزدیک به ۲ میلیارد دلار را اختلاس کرد و بزرگ‌ترین اختلاس در دنیا در زمان خود (سال ۲۰۱۱) را رقم زد.^۲

در کشور ایران نیز، ظهور این پدیده پس از پایان یافتن جنگ تحمیلی، فشارها و تحریم‌های اقتصادی، نابسامانی‌های مدیریتی و عزل و نصب‌های مکرر، سبب بی‌ثباتی کنترل‌ها و نظارت‌های اداری گردید که در برخی مواقع غلبه نمودن روابط سازمانی و سیستمی بر ضوابط قانونی مزید بر علت شد. سرآمد مصادیق آن را می‌توان، اختلاس‌ها، وام‌های کلان غیرقانونی با استفاده از جعل و سندسازی، سرقت‌های مالی منجر به خروج دارائی و ثروت‌های ملی از کشور (قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور)، سرقت‌های ملی از منابع نفتی و گازی کشور، جعل اسناد و رانت‌خواری‌ها و... دانست که شکاف‌های مالی عمیق طبقاتی بین اقشار ملت، کاهش نقدینگی و درآمد سرانه‌ی مملکتی، تضعیف سبب خرید مردم و ازدیاد فقر و بیکاری از عواقب این جرائم سنگین مالی - اقتصادی بوده که در مهر و موم‌های اخیر بروز نموده است.

اوج این جرائم و لطمه به نظام اقتصادی کشور در چند دهه‌ی اخیر بوده که یکی پس از دیگری توسط افراد مختلف و با عناوین متفاوت به وقوع پیوست. این جرائم اغلب به صورت اختلاس و از سوی کارمندان و مأمورین دولت و مؤسسات و شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت و یا سایر مأمورین به خدمات عمومی و یا اخلال در نظام اقتصادی به وقوع می‌پیوندد که همواره به عنوان تهدیدی جدی علیه دولت و ملت قلمداد می‌شوند. قانون‌گذار ما برای مقابله با این جرائم قوانین مختلفی از جمله قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور، قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری، بخشی از قانون مجازات اسلامی مانند ماده ۲۸۶ و ... را به تصویب رسانده و به مبارزه با این جرائم پرداخته است، باوجود این قوانین و در طی سالیان متوالی کماکان شاهد بروز این جرائم به اشکال مختلف و حتی در رقم‌های بزرگ و بزرگ‌تر هستیم. شاید دلیل اصلی ناکارآمدی قوانین روند رو به رشد فن‌آوری و ابداع روش‌های نوین جرائم اقتصادی است و از سویی عدم نظارت بر اجرای صحیح قوانین بوده که عملاً تا حدود زیادی کار آیی این قوانین را مختل کرده و باعث بروز انواع مختلف جرائم مالی و اقتصادی و جولان دهی اختلاس‌گران و مجرمان اقتصادی با عناوین گوناگون شده است.

^۱ Adam Hayes. Updated November 29, 2021

^۲ منتشرشده توسط سایت اطلس پلاس، ۷ مورد از بزرگ‌ترین اختلاس‌های دنیا ۱۳۹۸

در اینجا این سؤالات به ذهن متبادر می‌شود که علت این اتفاق چیست؟ آیا قانون برای جلوگیری از جرائم اقتصادی سازمان‌ها و شرکت‌ها، راهکارهای مناسب ارائه نموده است؟! آیا مجازات‌های بازدارنده در این زمینه وجود داشته است؟! آیا مکانیسم‌های ساختار درون‌سازمانی و درون شرکتی، برای کنترل و نظارت بر امور اداری این مجموعه‌های انسانی هدفمند، کفایت می‌کند؟! تمامی این سؤالات مبحثی را به‌عنوان عامل پیشگیری از وقوع جرم پیش می‌آورد. پیشگیری از وقوع جرم اقتصادی در حقیقت همان بحث نظارت و کنترل توسط سازوکارهای هوشمندانه‌ای است که منابع انسانی سازمان‌ها و شرکت‌ها را، به‌طور خودکنترلی - قانون کنترلی مدیریت می‌نماید.

در این راستا روش‌های متفاوتی برای پیشگیری از وقوع این جرائم پیش‌بینی شده که بحث در مورد این روش‌ها، خود تحقیق مستقلی را می‌طلبد اما به‌رحال می‌توان سازوکارهای مختلفی را برای پیشگیری از آن‌ها به‌کاربرد و در کنار آن‌ها از آموزه‌های اسلام نیز بهره جست. در همین خصوص گاه سازمان‌ها و شرکت‌ها از سازوکارهای قانونی متفاوتی برای پیشگیری از وقوع جرم اقتصادی استفاده می‌کنند و سعی در کاهش این جرائم دارند. سؤال مطرح این است که شرکت‌ها و سازمان‌ها چه سازوکارهایی را برای پیشگیری از این جرائم به‌کار می‌برند؟ و این سازوکارها تا چه اندازه در پیشگیری از جرم اقتصادی موفق بوده است؟ و چرا باوجود این سازوکارها باز شاهد بروز این جرائم آن‌هم در حجم گسترده هستیم؟

لازمه‌ی رسیدن به پاسخ این پرسش، مستلزم شناسایی سازوکارهای درون‌سازمانی و درون شرکتی و در تقابل قرار دادن آن‌ها با تعریف جرائم اقتصادی و مجازات‌های تعیین شده برای آن‌هاست.

در مکانیسم‌های درون شرکتی، نقش حاکمیت شرکتی به‌عنوان مکانیسم نظارتی به‌منظور کنترل اختیار مدیران حائز اهمیت است. هم‌چنین اقدامات اتخاذشده توسط شرکت‌های انفرادی به‌منظور اجرایی کردن کنترل و پاسخگویی توسط حسابرسان، بازرسان، هیئت‌مدیره، اعضای موظف و غیرموظف و... از مواردی است که در این مقاله، موردبررسی قرار خواهد گرفت و ضرورت انجام این پژوهش را آشکار می‌کند. در خصوص پیشگیری برون‌سازمانی و شرکتی نیز نقش دستگاه‌های نظارتی، فرهنگ‌سازی، تدوین قوانین و مقررات به‌روز و منطبق بر پیشرفت‌های روزمره جهانی و استفاده از فناوری و تدوین نظارت الکترونیکی بر عملکرد شرکت‌ها و سازمان‌ها مانند نظارت از طریق سامانه‌های مناقصات و... می‌تواند تأثیر بسزایی در پیشگیری از جرائم اقتصادی داشته باشد.

بنابراین پژوهش حاضر بر اساس روش توصیفی - تحلیلی بر پایه‌ی مطالعات اسناد کتابخانه‌ای انجام می‌گردد که پس از مطالعه منابع تهیه‌شده، به تحلیل و تفسیر داده‌های به‌دست‌آمده پرداخته و مطالب استخراج‌شده بر اساس موضوع پژوهش، بررسی و به نتیجه نهایی خواهد رسید.

۱- پیشینه تحقیق

در خصوص جرائم اقتصادی و پیشگیری از آن تحقیقاتی انجام شده و کتب و مقالات مختلفی به رشته‌ی تحریر درآمده و این تحقیقات در سال‌های اخیر گسترده‌تر گردیده و مطالعات وسیع‌تری انجام شده اما در مورد سازوکارهای درون و برون‌سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرائم اقتصادی تاکنون پژوهش خاصی انجام نگرفته و مشاهده نگردیده است. باوجوداین، از مطالعه‌ی منابع مشابه و مطالعات گذشته، نتایج مطلوبی حاصل گردید. ازجمله (پوپکوند پوپکو) در پژوهشی با عنوان ویژگی‌های نظری و حقوقی جنایات اقتصادی با ماهیت فراملی، ۲۰۲۱، به بررسی مبانی نظری و حقوقی جرائم اقتصادی با ماهیت فراملی می‌پردازند. همچنین (دیانا زیگلدر) در پژوهش خود یافته‌های یک مطالعه تطبیقی (آمریکا و آلمان) را در مورد فرآیندهای داخلی شرکت در پیشگیری از جرائم

اقتصادی را گزارش و بررسی می‌کند. در پژوهشی دیگر تحت عنوان هماهنگی قانون در مقابل اقتصاد جرم ۱۹۹۸، مارک به بررسی جرمی از جمله پول‌شویی و فساد و جرائم سازمان‌یافته اقتصادی و بین‌المللی بودن این جرائم می‌پردازد. لیو^۳ در پایان‌نامه‌ی خود: تحلیل انتقادی قانون و اجرای آن، جرم و جنایت اقتصادی در چین و راه‌های پیشگیری و مقابله با آن را مورد بررسی قرار می‌دهد. علاوه بر آن در حقوق داخلی کشور ما نیز پژوهشگران و نویسندگان بسیاری به تحلیل و بررسی این جرم پرداخته و جوانب مختلف آن را مورد بررسی و تحلیل قرار داده‌اند. از جمله می‌توان به بهره‌مند، کتاب آسیب‌شناسی مربوط به جرائم اقتصادی، ۱۳۹۶؛ زاهدی، قوانین و مقررات ناظر بر جرائم اقتصادی، ۱۳۹۳، سیاست جنایی تقنینی ایران در جرائم اقتصادی گردآوری‌شده توسط معاونت آموزش قوه قضاییه، ۱۳۸۷، شمس‌ناتری و توسلی زاده، مقاله پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی، ۱۳۹۰ و بسیاری پژوهش و کتاب‌های دیگر اشاره نمود که به بررسی جرائم اقتصادی، دامنه‌ی گستردگی این جرم، راه‌های پیشگیری از آن، خلأهای موجود و ... پرداخته‌اند اما همان‌طور که بیان شد در خصوص سازوکارهای درون و برون‌سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرائم اقتصادی تحقیق مدونی دیده نمی‌شود بنابراین این پژوهش به تبیین سازوکارهای درون و برون‌سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرائم اقتصادی می‌پردازد و سعی شده جوانب مختلف موضوع در نظر گرفته شود. در همین راستا انجام این تحقیق موجب دستیابی به اهداف مهمی همچون، تعریف و تبیین پیشگیری از جرم اقتصادی، تبیین سازوکارهای درون‌سازمانی و برون‌سازمانی در پیشگیری از جرم اقتصادی، شناسایی نواقص و خلأهای قانونی مرتبط و بررسی متقابل تأثیرگذاری سازوکارهای درون و برون‌سازمانی و شرکتی بر میزان مجازات‌های جرائم شرکتی در روند کاهش و پیشگیری از وقوع جرم و ارائه‌ی راهکارهایی در این خصوص می‌گردد.

3. Enze Liu

۲- مفاهیم

۲-۱ - مفهوم پیشگیری از جرم

اصطلاح پیشگیری از جرم از دو واژه پیشگیری و جرم تشکیل شده است و به معنی پیش‌دستی کردن، پیشی گرفتن و نیز به معنی آگاه کردن، خبر چیزی را دادن و هشدار دادن آورده شده است.^۴

پیشگیری از وقوع جرم نیز عبارت است از پیش‌بینی، شناسایی و ارزیابی وقوع جرم و اتخاذ اقدامات لازم برای جلوگیری از وقوع آن که به سه شکل پیشگیری اجتماعی، پیشگیری قضایی و پیشگیری انتظامی است.^۵

پیشگیری از وقوع جرم می‌تواند قبل یا بعد از وقوع جرائم محقق گردد.^۶

هدف نهایی از پیشگیری از جرم، ممکن است کاهش جرم یا محدود کردن آن یا جلوگیری از رشد آن باشد. در پیشگیری از جرم، باید از اهداف مبهم و کلی صرف‌نظر کرد و هدف را باکمال واقع‌بینی و به‌طور دقیق مشخص و شاخص‌های ریسک را معین کرد.^۷

پیشگیری از جرم، برای مهار کردن اقدام مجرمانه از سوی فرد خطاکار است. در پیشگیری از جرم ابتدا باید جرم را بشناسیم، سپس به پیشگیری از وقوع آن اقدام کنیم. گاهی پیشگیری قبل از وقوع جرم و گاهی بعد از وقوع جرم است. به‌هرحال هرچقدر عمل پیشگیری از جرم موفق باشد، به همان میزان وقوع جرم در جامعه و به‌تبع آن مراجعات به محاکم دادگستری کاهش می‌یابد.

۲-۲ - مفهوم جرم اقتصادی

تبیین و تعریف جرم اقتصادی بسیار پیچیده است زیرا این جرم دارای مصادیق گسترده و وسیع می‌باشد که گاهی جرائم علیه اموال و گاهی جرائم علیه دولت و گاهی علیه آحاد جامعه و ملت را در برمی‌گیرد. این جرم هم می‌تواند توسط اشخاص حقیقی صورت گیرد و هم توسط اشخاص حقوقی، می‌تواند به‌صورت فردی باشد و یا شبکه‌ای و دسته‌جمعی مانند اختلاس‌های شبکه‌ای یا کلاه‌برداری‌های گروهی که در انواع شرکت‌ها و گاه بانک‌ها و گاه ادارات صورت می‌گیرد. این پدیده بدنام درگذشته نیز وجود داشته اما در مقایسه با آنچه امروز است کمتر برجسته و بررسی شده است.

در قوانین داخلی از جرائم اقتصادی تعریف مشخصی از سوی قانون‌گذار تصریح نشده است و در این میان، قانون مجازات اخلاگران در نظام اقتصادی کشور تنها قانونی است که به‌صورت ضمنی به بیان برخی از مصادیق جرائم اقتصادی پرداخته است اما متضمن تعریفی از جرائم اقتصادی نمی‌باشد. قانون‌گذار جمهوری اسلامی ایران این جرائم را در حوزه‌ی حقوق کیفری اقتصادی جای‌داده است.^۸ با اشاره به حقوق کیفری اقتصادی می‌توان گفت که جرائم

۴. نجفی ابرندآبادی، پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی، ۲۵ و ۲۶.

۵. ایرانشاهی، پیشگیری از وقوع جرم و نقش سازمان‌های مسئول در قوانین ایران.

۶. معاونت آموزش قوه قضاییه، سیاست جنایی قضایی ایران در اجرای مجازات سالب.

۷. محمد نسل، فرآیند پیشگیری از جرم، ۱.

۸. ولیدی، حقوق کیفری اقتصادی.

اقتصادی در دو معنا به کار می‌رود در معنای خاص به رفتارهایی گفته می‌شود که به‌عنوان جرم پیش‌بینی شده و در بخش حقوق جزای اختصاصی و حقوق کیفری اقتصادی بررسی می‌شوند و در معنای عام به کلیه مباحث کیفری و پیشگیرانه مرتبط با جرائم اقتصادی اطلاق می‌شود.^۹ در این خصوص حقوقدانان تعاریف متفاوتی از این جرم ارائه داده‌اند؛ برخی «جرائم اقتصادی» را دسته‌ای از جرائم بانگیزه مادی و با ماهیت اقتصادی، یعنی فعالیت‌های مالی و پولی، دادوستد داخلی و خارجی، استفاده از منابع بدون مجوز، ارتشاء و رانت‌خواری، می‌دانند.^{۱۰} برخی دیگر در تعریف آن آورده‌اند: جرم اقتصادی رفتار مجرمانه‌ای است که اسباب ضرر و زیان به‌نظام تولید، توزیع و مصرف را فراهم می‌سازد.^{۱۱}

در قانون مجازات اخلاص گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ قانون‌گذار در تصویب آن در مقام حمایت از اقتصاد کشور برآمده و این مطلب حاکی از آن است که مهم‌ترین معیار و رکن تعریف جرم اقتصادی، اخلاص در سیستم اقتصادی کشور است.

این قانون از جهت مفهومی و مصداقی با عنوان جرائم اقتصادی شباهت‌های نزدیکی دارد و یگانه قانونی است که ناظر به مصداق جرائم اقتصادی است.^{۱۲}

این جرم می‌تواند به شکل‌های مختلف و از طریق فعل یا ترک فعل‌های گوناگون تجلی یابد مانند فساد مقامات دولتی، تبلیغات دروغین کالا، اختلاس، خرج کردن وجوه خارج از مقصد خود، دور زدن پرداخت مالیات، ورشکستگی یا ورشکستگی کاذب، رقابت غیرقانونی، تقلب خریدار^{۱۳} علاوه بر آن جرائمی مانند ارتشاء، قاچاق و خریدوفروش کالای ممنوع، احتکار و عضویت در شرکت‌های هرمی نیز در زمره جرائم اقتصادی هستند.^{۱۴}

به‌طور کلی امروزه جرم اقتصادی نگرانی فزاینده‌ای برای کشورها ایجاد کرده است و واکنش آن‌ها به جرائم اقتصادی نه‌تنها منعکس‌کننده فشارهای مدنی و قانونی است، بلکه افزایش آگاهی از خطرات خاص را نیز نشان می‌دهد.^{۱۵}

در خصوص جرائم اقتصادی در کشور ما قوانین پراکنده و متفاوتی وجود دارد از جمله این قوانین می‌توان به قانون مجازات اخلاص گران نظام اقتصادی کشور، قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی، قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۷۵، قانون ممنوعیت اخذ پورسانت در معاملات خارجی، قانون تشدید مجازات جاعلین اسکناس، قانون مجازات مبارزه با کالا و ارز، قانون تشدید مجازات محتکران و گران‌فروشان و

۹. توسلی زاده، پیشگیری از جرائم اقتصادی، ۱۳۹۲، ۱۰.

۱۰. رئیس، چکیده مباحث مطرح‌شده در محور جرائم مالی - اقتصادی، آسیب‌های اجتماعی ایران، ۱۳۸۷.

۱۱. جمشیدی، پیشگیری از جرائم اقتصادی. از اقدام‌های قضایی تا اقدام‌های اجرایی، ۷۱.

۱۲. ولیدی محمد صالح، حقوق کیفری اقتصادی، ۱۳۸۳، ۱۰۴.

13. Dragai and Maliqi. 2019. p 1493

۱۴. بهره‌مند حمید، آسیب‌شناسی قوانین مربوط به جرائم اقتصادی در نظام حقوقی ایران، ۱۳۹۶، ۲۲.

15. Diana Ziegleder. 2007. p 1

قوانین دیگر اشاره نمود. علاوه بر آن از مطالعه فصل پنجم از کتاب قانون مجازات اسلامی جرائمی تعریف شده که می‌توان آن‌ها را در زمره‌ی جرائم اقتصادی به شمار آورد.

۳ - شناسایی و تبیین سازوکارهای درون و برون‌سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرم اقتصادی

یکی از دغدغه‌های اصلی جوامع در خصوص جرائم اقتصادی، بحث پیشگیری از آن است. جرائم اقتصادی از یک‌سو آثار غیرقابل‌انکار و جبران‌ناپذیری بر نظام اقتصادی جامعه وارد می‌کنند و از سوی دیگر باعث هدر رفتن سرمایه‌ی اجتماعی می‌شوند و این خود اهمیت توجه به پیشگیری از آن را برای قانون‌گذار مضاعف می‌کند.

نویسندگان بزرگ حقوقی بر بحث پیشگیری از جرم تأکید بیشتری دارند تا سزا دهی (مجازات) از جمله سزار بکاریا پیشنهاد می‌کند برای جرم‌زدایی و کاهش میزان جرائم به‌جای سزا دهی (مجازات) بزهکاران با تحول در وضع اقتصادی و اجتماعی جامعه موجبات ارتکاب جرم از میان برداشته شود.^{۱۶}

اهمیت پیشگیری از جرم اقتصادی در سیاست کیفری هر کشوری، از آن‌روست که این جرائم علاوه بر آثار مخربی که بر فضای کسب‌وکار و نظام اقتصادی کشور می‌گذارند باعث می‌شوند اعتماد عمومی به حکومت‌ها که یکی از وظایفشان برقراری عدالت اقتصادی است، تضعیف گردد.^{۱۷} از سوی دیگر ارتکاب این جرائم از سوی دسته‌ای از بزهکاران صورت می‌گیرد که امروزه از آن‌ها با عنوان مجرمان یقه‌سفید یاد می‌شود.^{۱۸} همچنین این جرم در کنار عناوین مجرمانه‌ای چون جرم غیر خشن، جرم غیر فیزیکی^{۱۹} فساد مالی، جرم بازرگانی و جرم سازمان‌یافته، قرار می‌گیرد.^{۲۰}

در نظام حقوقی ایران، بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، پیشگیری از وقوع جرم را وظیفه‌ی قوه قضاییه دانسته است.^{۲۱}

قانون‌گذار ما از سال‌های قبل رویکرد پیشگیری از جرم و ایده‌ی «پیشگیری بهتر از سرکوب»^{۲۲} را وارد سیاست جنایی خود نموده و سازوکارهای مختلفی را بکار گرفته است. از جمله این قوانین می‌توان به‌فرمان مقام معظم رهبری مصوب سال ۱۳۸۱ در مورد مبارزه همه‌جانبه با مفاسد اقتصادی، یا قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ اشاره نمود که در فصل دوم آن به بحث پیشگیری از جرم قاچاق می‌پردازد و یا قانون ممنوعیت تصدی بیش از یک شغل دولتی مصوب ۱۳۷۳ که به جهت جلوگیری از انحصار مشاغل دولتی در اختیار عده‌ای خاص و جلوگیری از فساد مالی و اداری وضع گردیده است.

۱۶. بکاریا، جرائم و مجازات‌ها، ۱۳۲.

۱۷. بهره‌مند، آسیب‌شناسی قوانین مربوط به جرائم اقتصادی در نظام حقوقی ایران، ۱۳۹۶، ۹.

۱۸. گسن، جرم‌شناسی بزهکاری اقتصادی، ۱۳۸۹، ۱۲۰.

۱۹. فرهنگ بلک، ۱۳۸۶، ۴۲۷.

۲۰. سلیمی، مجرمان یقه‌سفید و سیاست کیفری ایران ۱۳۸۷، ۷۰ و نورزاد، جرائم اقتصادی در حقوق کیفری ایران ۱۳۸۹، ۹۱.

۲۱. بابایی و انصاری، تحلیل اقتصادی پیشگیری از جرم، ۱۳۹۳، ۳۱.

۲۲. نجفی ابرندآبادی علی حسین، پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی، ۱۳۸۲، ۵۶۹.

قانون برنامه‌ی چهارم توسعه نیز یکی دیگر از قوانین می‌باشد که در آن سعی شده با اصلاح زیرساخت‌ها و تدوین برنامه‌های کاربردی، از پیدایش جرم اقتصادی جلوگیری نماید.^{۲۳} همچنین قوانین بسیار دیگری که هرکدام به نحوی به تشدید مجازات مرتکبان این جرائم می‌پردازند. علاوه بر این قوانین، قانون‌گذار از طریق دستگاه‌های نظارتی مثل بازرسی کل کشور و یا دیوان محاسبات (که وظیفه‌ی نظارت بر امور اداری و سازمانی را دارند) سعی در جلوگیری از وقوع این دسته جرائم با نظارت جامع و قانونی دارد. البته باید بیان نمود سیاست جنایی ایران در خصوص جرائم اقتصادی بیشتر مبتنی بر رویکرد سزا دهنده می‌باشد و باینکه در سال‌های اخیر سعی در جایگزینی رویکرد بازدارنده داشته اما در این راه موفقیت چندانی به دست نیآورده است و در این راه با چالش‌های فراوانی روبه‌رو بوده است. علاوه بر آن اشکالات قانونی^{۲۴} را نمی‌توان نادیده گرفت امروزه به‌راحتی می‌توان دید قوانینی که در کشور ما نگارش می‌شوند، دارای ایرادات شکلی و محتوایی فراوانی هستند و ایرادات بخصوص در مرحله‌ی اجرا نمایان‌تر می‌شود. همچنین قانون‌گذار موضع خود را در خصوص جرائم اقتصادی به‌روشنی مشخص ننموده است، قانون‌گذار ما یا باید راه سرکوبگرانه را انتخاب نماید و یا راه‌حل پیشگیرانه و یا به‌هرحال به تدوین راه‌حل مناسب همت گمارد که لازمه‌ی موفقیت در این راه، ابتدا برطرف نمودن این ایرادات و سپس همکاری نهادهای مختلف در مرحله اجرا می‌باشد. همچنین باید گفت عمده چالش‌های قوه قضاییه در این راه به ضعف تقنینی^{۲۵} بازمی‌گردد که عملکرد و وظایف قوه قضاییه را چه به‌عنوان قوه عامل و چه به‌عنوان قوه ناظر، به‌خوبی تبیین نکرده است. همچنین بخش دیگر چالش‌ها به تعامل سایر نهادها در پیشگیری از جرائم اقتصادی دلالت دارد.^{۲۶}

در این خصوص در فرمان ۸ ماده‌ای مقام معظم رهبری در خصوص مبارزه با مفاسد اقتصادی آمده: «خشکانیدن ریشه‌ی فساد مالی و اقتصادی و عمل قاطع و گره‌گشا در این باره مستلزم اقدام همه‌جانبه به‌وسیله‌ی قوای سه‌گانه مخصوصاً دو قوه‌ی مجریه با نظارتی سازمان‌یافته و بی‌اغماض از بروز و رشد فساد مالی در دستگاه‌ها پیش‌گیری کند و قوه‌ی قضاییه با استفاده از کارشناسان و قضات قاطع و پاک‌دامن مجرم و خائن و عناصر آلوده را از سر راه تعالی کشور بردارد. بدیهی است که نقش قوه‌ی مقننه در وضع قوانین که موجب تسهیل راه کارهای قانونی است و نیز در ایفاء وظیفه‌ی نظارت بسیار مهم و کارساز است».

اما باید گفت، باوجود تدابیر مختلف جامعه روزانه شاهد گسترش این جرم با عناوین و مصادیق مختلف می‌باشد. به نظر می‌رسد عمده دلیل این عدم موفقیت، نداشتن برنامه و هدف مشخص و اتخاذ تدابیر مناسب باشد.

علاوه بر آن یکی از مهم‌ترین دلایل در خصوص عدم موفقیت تدابیر پیشگیری از جرم اقتصادی، به مفهوم جرم اقتصادی بازمی‌گردد. تا زمانی که تعریفی روشن از این جرم ارائه نگردد، امکان پیشگیری از آن وجود ندارد و به گفته‌ی برخی نویسندگان «وقتی مفهوم جرائم اقتصادی نامشخص است و مصادیق آن از طریق قانون معرفی نشده، در نتیجه نمی‌توان تدابیر پیشگیرانه در نظر گرفت و انتخاب کرد.»^{۲۷} البته تشخیص مصادیق جرائم اقتصادی با

۲۳. برای مطالعه‌ی بیشتر رجوع شود به کتاب سیاست جنایی تقنینی ایران در جرائم اقتصادی، معاونت آموزش قوه قضاییه ۱۳۸۷

۲۴. از جمله این اشکالات می‌توان به قانون مجازات اسلامی اشاره نمود. قانون‌گذار در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ بدون اختصاص دادن فصلی به جرائم اقتصادی و بدون اینکه تعریفی از این جرم ارائه نماید یا مصادیق آن را مشخص کند، از این جرم سخن به میان آورده و علاوه بر آن در ماده‌ی ۱۰۹ این جرائم را در کنار جرائم علیه امنیت و جرائم مبارزه با مواد مخدر به‌کاربرده است.

۲۵: مانند قابل تعقیب کیفری نبودن برخی مفاسد اقتصادی مثل پول‌شویی، رانت‌های اطلاعاتی که این امر دستگاه قضا را در برخورد با مفاسد اقتصادی با مشکل مواجه می‌کند.

۲۶. خسروی، ۱۳۹۵، ۲۴

۲۷. قاسمی، تحلیل نقش تحریم اقتصادی ایران و تأثیر آن بر جرائم اقتصادی، ۱۳۹۷، ۱۱۰.

ابهامات زیادی مواجه است دامنه دقیق این جرائم مشخص نیست. مهم‌ترین مصادیق جرائم اقتصادی مانند جرائم بانکی حوزه تأمین سرمایه در این مفهوم نادیده گرفته شده است در واقع مفهوم جرائم اقتصادی و احصای مصادیق آن بیش از آنکه بازدارنده باشد، به نفع مجرمان اقتصادی واقعی که در حوزه‌های مسکوت قانون فعالیت می‌کنند، است.^{۲۸}

یکی دیگر از خلأها و چالش‌های موجود در این راه، عدم پیش‌بینی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی می‌باشد. بر اثر گسترش و نقش اشخاص حقوقی در فعالیت‌های اقتصادی، بروز رفتارهای مجرمانه از سوی این اشخاص دارای اثرات زیان‌بارتری می‌باشد؛ اما متأسفانه سیستم قانون‌گذاری کشور ما بحث مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را نادیده انگاشته، پرواضح است که مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مبتنی بر این مفهوم است که شرکت‌ها از طریق ارتکاب اعمال مجرمانه توسط کارکنانشان امتیازاتی را کسب می‌کنند، درحالی‌که همیشه می‌خواهند از مسئولیت کیفری فرار کنند.^{۲۹}

از دیگر چالش‌ها می‌توان به تنوع و گستردگی دامنه‌ی این نوع جرائم اشاره نمود. در قرین شناسی جرائم اقتصادی باید از جرائم مالی، فساد، جرائم بازرگانی، جرائم سازمان‌یافته، جرائم یقه‌سفید و جرائم مالی نام برد.^{۳۰} در انگلستان جرم اقتصادی شامل پول‌شویی، کلاه‌برداری، عدم صداقت و سوءاستفاده از بازار می‌باشد. در ایالات متحده نیز جرم اقتصادی شامل فعالیت‌های مجرمانه‌ی شرکت‌ها، اوراق بهادار و کالای متقلبانه، پول‌شویی و جرائمی از این قبیل می‌باشد و سازمان ملل متحد نیز هر جنایت غیر خشونت‌آمیز که منجر به ضرر مالی شود را جرم اقتصادی می‌داند.^{۳۱} اما تنوع شدید جرائم اقتصادی به این معنی نیست که پیشگیری و مقابله با آن امکان‌پذیر نیست بلکه «نوع مقابله با هر یک از انواع جرائم اقتصادی متفاوت است و بهترین نوع پیشگیری و مقابله با جرائم اقتصادی ترکیبی از اقدامات متقابل نهادهای مختلف (پلیس، نهادهای دولتی، اشخاص ثالث) می‌باشد.»^{۳۲}

بنابراین بحث پیشگیری از جرائم اقتصادی همسو با وقوع آن و شرایط و اوضاع و احوال و نوع جرم، متفاوت است و این مهم در برخی کشورها نظیر کشورهای اروپایی پررنگ‌تر و در برخی کشورها نظیر کشورهای در حال توسعه کم‌رنگ‌تر و میل به سزا دهی در این کشورها بیشتر است.

در کشورهای اسلامی نیز دین بزرگ اسلام تا حدود زیادی بر حرمت جرم اقتصادی تأکید نموده و به‌نوبه‌ی خود راه‌حلهایی را برای پیشگیری از این جرم و یا اصلاح مجرمان پیش‌بینی نموده است.^{۳۳} همچنین بر اساس سخنان فقهای بزرگ اسلام نیز «احترام اموال مشروع مسلمانان، همچون نفوس و دماء آن‌ها محترم است.»^{۳۴} قانون‌گذار ایرانی نیز با الهام از رهنمودهای اسلام و با استفاده از تجربه‌ی کشورهای مختلف، در قوانین مختلف آن را جرم انگاری نموده است.

۲۸. حسنی و مهر، نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۴.

۲۹. توسلی زاده، پیشگیری از جرائم اقتصادی، ۱۳۹۲، ۲۴۳.

۳۰. آبروشن، سیاست جنایی ایران در قلمرو جرائم اقتصادی ۱۳۹۵، ۶۵.

31. Enze liu. 2017. p 25

32. Peter Grabosky.2001.P 153

۳۳. مومنی، بررسی نقش وزارتخانه‌های اقتصادی در پیشگیری از جرم، ۱۳۹۸، ۹۲.

۳۴. محقق داماد، قواعد فقه، ۱۳۹۲، ۲۱۳.

غالباً پیشگیری از جرم اقتصادی در مرحله‌ی قبل از وقوع جرم است و در مرحله‌ی بعد از وقوع جرم عموماً سزا دهی راه‌حل می‌باشد. این پیشگیری می‌تواند هم توسط سازمان‌ها و شرکت‌ها و هم توسط قانون‌گذار انجام گیرد. ادارات و سازمان‌ها با اعمال مقررات و ساختار شکلی و عملکرد مناسب در برابر کارکنان خود می‌توانند جرم اقتصادی را کنترل و از وقوع آن پیشگیری کنند و قانون‌گذار با تدوین قوانین مختلف و مناسب از طریق دستگاه‌های دولتی مربوطه و ادارات و سازمان‌ها سعی در جلوگیری از ارتکاب جرم اقتصادی نماید. در ادامه و در طی دو بخش به سازوکارهای درون و برون‌سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرائم اقتصادی می‌پردازیم:

۳- ۱ - سازوکارهای درون‌سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرائم اقتصادی

پدیده‌ی جرم اقتصادی در ادارات، شرکت‌ها و سازمان‌ها، امروزه به یک معضل بزرگ و دغدغه برای دولت‌ها و قانون‌گذاران تبدیل شده است. این پدیده می‌تواند اسباب توسعه‌ی یک شرکت را از بین ببرد و صدمات جبران‌ناپذیری به شرکت‌ها وارد نماید از این‌رو نیاز است از وقوع و توسعه‌ی جرم مذکور پیشگیری شود و سازوکارهای اساسی موردتوجه قرار گیرد. برای کاهش جرم اقتصادی و پیشگیری از آن باید ابتدا عوامل وقوع جرم، مورد شناسایی قرار گیرند که این عوامل ریشه در علل اجتماعی، اقتصادی و اداری جامعه و سازمان دارد.

برخی از مهم‌ترین این عوامل عبارت‌اند از:

<p>ضعف ایمان و اعتقاد دینی مادی‌گرایی مدیران سازمان‌ها و شرکت‌ها و یا کارمندان آن‌ها ضعف اخلاقی و اجتماعی ضعف قوانین و مقررات داخلی شرکت ضعف مدیریتی ضعف نظارت بر امور سازمان و شرکت ضعف ساختاری شرکت عدم اطلاع کارمندان و مدیران از مقررات و قوانین عدم صلاحیت مدیران عدم انتخاب درست کارمندان عدم هماهنگی بین نهادهای مختلف در درون سازمان تأثیر تحریم در برخی جرائم عدم امنیت شغلی</p>	<p>عوامل اجتماعی و اداری</p>
<p>بروز مشکلات اقتصادی برای فرد مرتکب و وضع اقتصادی نامطلوب فقر عدم رضایتمندی کارکنان از حقوق دریافتی خود فاصله‌ی طبقاتی توزیع نامناسب درآمد نرخ تورم انگیزه تحصیل و جمع‌آوری مال وجود تجملات در جامعه</p>	<p>عوامل اقتصادی</p>
<p>ضعف قوانین پراکندگی قوانین ابهام در قوانین</p>	<p>عوامل قانونی</p>

عدم ضمانت اجرای مناسب و متناسب با جرم عدم نظارت کافی بر کارکرد شرکتها و سازمانها باوجود نهادهای نظارتی متعدد عدم هماهنگی بین دستگاههای نظارتی عدم اجرای درست قوانین خصوصی سازی	
---	--

علاوه بر موارد فوق، عوامل بسیار دیگری وجود دارد که بروز جرم اقتصادی ریشه در آن عوامل دارد و اتخاذ تدابیری برای پیشگیری از این جرم را آشکار می کند.

اکثر سازمانها و شرکتها، مقررات و آیین نامه هایی دارند که کارکنان را موظف به پیروی از آنها می کنند اما این ضوابط و مقررات تا چه اندازه بر پیشگیری از جرم تأکید و در این راه موفق می باشند جای بحث دارد و اینکه چه سازوکارهایی را برای پیشگیری از جرم اقتصادی در درون سازمان به کار گرفته اند؟

تدوین مناسب این اصول و مقررات و اجرای صحیح آنها می تواند فرصت وقوع جرم اقتصادی را به حداقل ممکن برساند. اجرای این اصول باید ناظر بر تمام شرکت و کارکنان و بخصوص مدیران آن باشد چه آنکه بسیاری از جرائم اقتصادی توسط مدیر شرکت و یا عدم مدیریت درست شرکت اتفاق می افتد.

در بسیاری موارد در جرائم اقتصادی، «چنانچه مدیر شرکت مرتکب جرم شود و شرکت بخواهد او را مورد تعقیب کیفی قرار دهد، به حیثیت و شهرت شرکت صدمه وارد می نماید و ممکن است منجر به بسیاری از مشکلات جدید در داخل شود.»³⁵ گاهی نیز همان گونه که برخی از نویسندگان حقوق استدلال کرده اند؛ مجازات کیفی سازمان یا شرکت به طور غیرمنصفانه بر همه افراد یک سازمان از جمله اشخاص ثالثی که تقصیر آنها ثابت نشده است، کارکنان بی گناه، سهامداران بی گناه و ... تأثیر می گذارد.³⁶

یکی از مهم ترین سازوکارها در جهت جلوگیری و کاهش جرم اقتصادی در درون شرکتها و سازمانها، وضع قوانین اثرگذار و نظارت بر مدیران و افرادی است که دارای تابعیت مضاعف هستند، گماردن این گونه افراد در پست های مدیریتی به ویژه در رده های بالای مدیریتی و وابستگی برخی از آنها به دیگر کشورها، می تواند برای منافع ملی خطر آفرین باشد، در صورت تخلف این افراد بخصوص آنهایی که احساس وظیفه ای در قبال مملکت نداشته و منافع شخصی را به منافع ملی ترجیح می دهند باعث تضییع حقوق مردم و پایمال شدن منافع ملی می شود. این گونه افراد می توانند به راحتی اسنادی مهم و سری اقتصادی را از کشور خارج و با افشاء یا در اختیار قرار دادن آنها به کشورهای دیگر امتیازاتی برای خود کسب کرده و منافع و ثروت های ملی کشور را با تهدید مواجه کنند و بعضاً موجب هدر رفتن اموال و دارایی های کشور می گردد.

علاوه بر آن، کارمندان هر دستگاه نیز باید شایسته و دارای تعهد کاری باشند. خصوصاً کارمندانی که با بخش امور مالی و حسابداری و حسابداری شرکت سروکار دارند. این امر در سازمانها و اداراتی که همواره سرمایه ی در چرخش دارند و پول زیادی جابجا می کنند، مهم تر است.

35. P.Baussmann. p 5

36. Christian Collins. Hoffman and Pinsonnault. 2014. P 83.

مثال روشن در این خصوص، نظام بانکی کشور می‌باشد. نظام بانکی به‌عنوان کلیدی‌ترین نهاد در فضای اقتصادی، نقشی عمیق در تحقق جرائم اقتصادی داشته که انتخاب پیشگیری به‌عنوان رکن مقابله با آن به اهمیت آن دامن می‌زند. «این هدف با شناسایی چالش‌های درونی و بیرونی نظام بانکی و شناخت روش‌های پیشگیری با توجه به یافته‌های جرم‌شناسان، مقدماتی است که در ساختار کلی و در مرحله اجرا و نظارت قابل‌اعمال است»^{۳۷}.

برخی شرکت‌ها و سازمان‌های با درآمد بالا نیز با استفاده از تأمین مالی کارکنان خود سعی در کاهش جرم اقتصادی و پیشگیری از آن دارند.

بررسی ریشه‌های بسیاری از تخلفات و مفاسد مالی، از عدم تأمین مالی کارکنان حکایت می‌نماید. بزرگان دینی ما نیز همواره حاکمان را به دادن حق کارگر سفارش نموده‌اند.

حضرت علی (ع) در عهدنامه خویش به مالک می‌فرماید: «سپس به ایشان (کارگزاران) حقوق کافی برسان زیرا این کار موجب تقویت نفسشان می‌شود و آنان را از دست‌درازی به اموال زبردستان بازمی‌دارد»^{۳۸}.

حضرت در این خطبه رسیدگی به امور مادی و رفع نیازهای کارمندان را یکی از ارکان مهم مدیریت و عامل اساسی برای جلوگیری از خیانت کارمندان و دست برد زدن به بیت‌المال و رشوه‌خواری و پایمال کردن حق دیگران می‌داند.^{۳۹}

غیر از موارد ذکرشده، سازوکارهای بسیار دیگری وجود دارد که شرکت‌ها و سازمان‌ها می‌توانند مطابق با قوانین و مقررات درون‌سازمانی خود وضع نمایند تا بدین طریق از وقوع جرم اقتصادی پیشگیری نمایند.

علاوه بر سازوکارهای درون‌سازمانی، سازوکارهای برون‌سازمانی نیز می‌تواند در پیشگیری از وقوع جرم اقتصادی مؤثر واقع شود:

۳ - ۲ - سازوکارهای برون‌سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از جرائم اقتصادی

جرائم اقتصادی، در زمره‌ی جرائم وسیع در سطح هر کشوری محسوب می‌شوند که جدای از سرقت و قاچاق و تقلب هستند که علاوه بر ثروتمند شدن فرد، آثار کلان منفی و بعضاً وسیعی بر جامعه می‌گذارد صورت می‌گیرند.^{۴۰} این جرائم، جرائمی هستند که می‌توانند، نهادهای مختلف و اشخاص زیادی را درگیر خودنمایند؛ بنابراین کنترل این جرائم برای کشورها و سازمان‌ها و شرکت‌ها از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد. یکی از سازوکارهای مناسب در خارج از سازمان‌ها و شرکت‌ها برای پیشگیری از بروز جرم اقتصادی، وجود قوانین مناسب و اجرای درست آن‌ها می‌باشد به نظر می‌رسد جرم اقتصادی پیش از آن‌که در عمل به وقوع بپیوندد در قالب قوانین و مقررات نمایان می‌شود. از این رو لازم است ابتدا قوانین و مقررات در خصوص پیشگیری از جرم اقتصادی بررسی شوند.

۳۷. رحمت الهی، علل و راهکارهای برون‌رفت، ۱۳۸۵، ۷۶.

۳۸. قائمی، عوامل مؤثر در بروز جرائم و مفاسد اداری و شیوه‌های پیشگیری از آن، ۱۳۸۵، ۴.

۳۹. قائمی، همان

قانون گذار ما در طول ادوار قانون گذاری، در خصوص جرائم اقتصادی قوانین مختلف و متفاوتی را به تصویب رسانده^{۴۱} که برخی از این قوانین (مثل ماده ۱۹ قانون مبارزه با قاچاق اسلحه و دارندگان سلاح غیرمجاز مصوب ۱۳۹۰ و یا قانون مبارزه قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲)، نیز به راهکارهایی برای پیشگیری از جرم اقتصادی پرداخته‌اند.

در حقوق ایران پیشگیری از جرائم اقتصادی به صور مختلف انجام می‌گیرد. در یک تقسیم‌بندی پیشگیری از جرائم اقتصادی می‌تواند به صورت پیشگیری از طریق تدابیر ماهوی و پیشگیری از طریق تدابیر شکلی انجام گیرد^{۴۲}

۳-۲-۱- پیشگیری از طریق تدابیر ماهوی

تدابیر ماهوی شامل قواعد و اصول مرتبط با موضوعات ماهوی جرائم اقتصادی است که از حقوق کیفری ماهوی تبعیت می‌کند؛ یعنی در حقوق کیفری ماهوی به ترتیب سه مقوله جرم، مجرم و کیفر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جرم و جرم انگاری یکی از حوزه‌های نظام سازی اقتصادی می‌باشد. در قوانین کیفری در خصوص جرائم اقتصادی به دو شکل در قالب توسعه‌ی جرم انگاری جرائم اقتصادی در قالب فعل مثبت توجه شده است که یکی با به وجود آمدن عناوین جدید و دیگری با افزودن بر دامنه‌ی جرائم اقتصادی سابق.

در خصوص مقوله‌ی دوم باید اظهار داشت قاعده گذاری افتراقی ناظر به عدول قانون گذار ماهوی از اصول و قواعد شناخته شده‌ای است که نسبت به عموم جرائم اعمال می‌شود. در حالت معمول قواعدی مانند اصل عطف به ما سبق نشدن قوانین، تأکید بر عنصر روانی، اصل برائت و مانند این‌ها در زمره‌ی قواعد شناخته شده و مرسوم حقوق کیفری است که در برخی جرائم خاص ممکن است حسب مورد یک یا چند مورد از این قواعد اعمال نشده و از قواعد دیگر که عمدتاً حالت عکس قواعد پیش گفته است، اعمال گردد. جرائم اقتصادی در زمره‌ی همین جرائم است و بعضاً نسبت به آن‌ها قواعدی اعمال می‌گردد که نسبت به مجموع جرائم اعمال نمی‌گردد.^{۴۳}

کیفر و مجازات تعیین شده برای جرائم اقتصادی به خصوص در کشورهای توسعه یافته ناظر بر کیفرهای مالی می‌باشد این موضوع در کنوانسیون‌ها و اتحادیه‌ها به وضوح قابل رؤیت می‌باشد. در حقوق ایران در قوانین مختلف، کیفرهای متفاوت که عموماً حبس و جزای نقدی می‌باشند، پیش بینی شده است. هدف از کیفر گذاری، پیشگیری از جرم است بنابراین در کنار توسل به کیفر و ضمانت اجرا برای پیشگیری از جرائم اقتصادی، لازم است که پیشگیری از طریق این ابزار و کارکرد پیشگیرانه آن مطرح گردد.

۳-۲-۲- پیشگیری از طریق تدابیر شکلی

در تدابیر شکلی در جهت کشف و اثبات جرائم اقتصادی نیازمند وجود ضابطین خاص و آموزش دیده در کنار ضابطین عام می‌باشیم علاوه بر آن به جرائم اقتصادی باید در دادگاه اختصاصی رسیدگی شود. در نظام عدالت کیفری ایران، جرائم اقتصادی مانند سایر جرائم، بسیاری از مراجع رسیدگی مانند دادگاه عمومی جزایی، دادگاه کیفری استان، دادگاه انقلاب اسلامی و سازمان تعزیرات حکومتی صلاحیت رسیدگی دارند.

۴۱. برای مطالعه و آشنایی با این قوانین رجوع شود به کتاب قوانین و مقررات ناظر بر جرائم اقتصادی، نوشته‌ی عاطفه زاهدی، انتشارات جنگل، ۱۳۹۳

۴۲. توسلی زاده، پیشگیری از جرائم اقتصادی ۱۳۹۲، ۲۱۲

۴۳. توسلی زاده، پیشگیری از جرائم اقتصادی، ۱۳۹۲، ۲۲۱.

۳-۲-۳- پیشگیری از طریق اصلاح قوانین

قوانین و مقررات ناقص و ناکارآمد زمینه‌ی ارتکاب جرائم اقتصادی را بیشتر می‌کنند در این خصوص اصلاح قوانین و مقررات در خصوص جرائم اقتصادی نیز می‌تواند یکی از روش‌های پیشگیری از جرائم اقتصادی باشد. از سوی دیگر، ناکارآمدی دستگاه‌های نظارتی، نبود نظام ارزیابی و کنترل مدیریت و نارسا بودن روش‌های کنترل، زمینه‌ی ارتکاب چنین جرائمی را به وجود می‌آورد.

۳-۲-۴- پیشگیری اجتماعی

اولویت اصلی این پیشگیری را مطالعه‌ی منابع بزهکاری، شناسایی عوامل آن که با ساختار جامعه ارتباط پیدا می‌کند، تغییر اوضاع و احوال نامساعد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بزهکار مانند فقر، فرصت‌های نابرابر اجتماعی، توسعه‌نیافتگی و نیز مبارزه با عوامل روانی، جامعه‌شناختی و فردی تشکیل می‌دهد.

اما به‌طور کلی باید بیان نمود، قانون‌گذار ما در طول چندین دهه قانون‌گذاری در مورد جرم انگاری جرائم اقتصادی و تصویب قوانین و ارائه‌ی راهکارهایی در خصوص پیشگیری از این جرائم، همواره سعی نموده تا با تعیین ماهیت این جرائم، مرز میان آن‌ها با دیگر جرائم را مشخص کند. حال سؤال این است که باوجود تلاش‌های گسترده‌ای که صورت گرفته و باوجود اقدامات متفاوت به چه علت شاهد گسترش جرائم اقتصادی آن‌هم در سطح کلان هستیم و چرا هرروز به دامنه‌ی مصادیق این جرائم، افزوده می‌شود؟ چرا امروزه بروز این جرم در جامعه به امری عادی برای ما تبدیل شده و به عبارتی روزانه از طریق رسانه‌ها شاهد ارتکاب این جرم توسط اشخاصی در رأس کارهای مهم و یا دولتی و آن‌هم با حجم وسیع و کلان هستیم؟ در ادامه در پی یافتن پاسخی برای سؤالات مذکور هستیم:

۳-۲-۵- آسیب‌شناسی سازوکارهای درون‌سازمانی شرکت‌ها و سازمان‌ها در پیشگیری از وقوع جرائم اقتصادی و ارائه‌ی راهکارها

همان‌طور که در مباحث قبل بیان کردیم، جرائم اقتصادی به دلیل قبح اجتماعی که دارند، بر اعتماد عمومی جامعه تأثیرگذار بوده و اقتصاد کشور را با اختلال روبه‌رو می‌کنند. این جرائم که به جرائم یقه‌سفیدان نیز معروف است وقتی در سطح وسیع حادث شود، می‌تواند تهدیدی بسیار خطرناک برای مصالح اقتصاد عمومی تلقی و ثبات و امنیت اقتصادی را خدشه‌دار سازد و خسارات جبران‌ناپذیری بر جامعه وارد آورد. برای این منظور قانون‌گذار ما در طی چند دهه‌ی گذشته سعی نموده با برنامه‌ها و راهکارهای مختلف و با تصویب قوانین متفاوت از وقوع این جرائم پیشگیری نماید؛ اما در این راه موفقیت‌چندانی به دست نیاورده است. قانون‌گذار ما سنگ بنای اول مبارزه با این جرائم را بر ابهام بنانهاده و بدون ارائه‌ی یک تعریف روشن و مشخص نمودن مصادیق آن، از اصطلاح «جرائم اقتصادی» استفاده کرده است.

در مرتبه‌ی اول همان‌طور که بسیاری از نویسندگان حقوقی^{۴۴} بیان داشته‌اند، قانون‌گذار ما باید تعریفی جامع و کامل از جرم اقتصادی ارائه نماید. بهترین تعریف می‌تواند تعریف به مصداق باشد به‌طوری که تمامی جوانب جرم مذکور را

۴۴. بهره‌مند حمید، آسیب‌شناسی قوانین مربوط به جرائم اقتصادی در نظام حقوقی ایران، ۱۳۹۷، خدایان چگنی ذبیح‌الله، بررسی تطبیقی نهادهای نظام عدالت کیفری فرانسه و ایران در مقابله با جرائم اقتصادی، فصلنامه مطالعات حقوقی، ۱۳۹۱، مصطفی پور، بررسی جرائم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آن‌ها، مجله‌ی اقتصادی، ۱۳۹۵ و ...

در نظر بگیرد. برای این کار می‌تواند از نظرات و تعاریف ارائه‌شده از سوی نویسندگان حقوقی فعال و به نام در این حوزه بهره‌گیرد.

علاوه بر عدم ارائه‌ی تعریف روشن از سوی قانون‌گذار، مصادیق آن نیز به‌درستی شناسایی نشده‌اند و «مصادیق آن نیز در قانون مجازات اسلامی و دیگر قوانین متفرقه جز در چند مورد خاص تعیین نشده است.»^{۴۵} و همچنین جرائم اقتصادی به‌درستی از یکدیگر تفکیک نشده‌اند و در برخی موارد بین آن‌ها مشابهت بسیاری دیده می‌شود که ضرورت دارد در مرحله‌ی بعد نیز این مهم برطرف گردد.

قوانین جرائم اقتصادی از پراکندگی و آشفتگی برخوردارند. قانون‌گذار ما در طی سال‌های متوالی و در پی وقوع جرائم اقتصادی به اشکال مختلف، قوانینی پراکنده و به‌دوراز انسجام تصویب نموده و بدون اینکه خلأهای قوانین قبلی را برطرف نماید، دست به تصویب قوانین جدیدی زده است علاوه بر آن امروزه با پیشرفت فناوری، شکل و صور جرائم اقتصادی تغییر نموده و در نتیجه برخی قوانین، دیگر پاسخ‌گوی این جرم نیستند. بهتر آن است قانون‌گذار به این پراکندگی قوانین نظم و انسجام بخشد و پیشنهاد می‌گردد، قوانین غیر مرتبط نسخ و تمام قوانین به همراه تصویب قوانین تکمیلی جدید، در کتاب کامل و جامع با عنوان «قانون مبارزه با جرائم اقتصادی» جمع‌آوری و تدوین گردد. در این راه می‌تواند از نظریات حقوقدانان استفاده نموده و همچنین با الهام گرفتن از دین اسلام و آیات قرآن کریم قوانین جامع‌تری را به تصویب برساند و خلأهای موجود را برطرف نماید. علاوه بر آن تجربه‌ی کشورهای که در این راه موفق بوده‌اند نیز می‌تواند در راه مبارزه و پیشگیری از این جرائم مؤثر و مفید واقع شود.

یکی دیگر از دلایل عدم موفقیت در راه مبارزه و پیشگیری از جرائم اقتصادی، ضمانت اجرای نادرست و ناکافی و شاید گاهی به‌دوراز عدالت می‌باشد. در نظام حقوقی ما قوانین متعدد، با ضمانت اجرای متفاوت که عموماً حبس و جزای نقدی می‌باشند، پیش‌بینی شده ولی گاهی در برخی موارد، ضمانت اجرای پیش‌بینی‌شده، مناسب و متناسب با جرم نیست. به‌عنوان مثال در ماده‌ی ۹ قانون مبارزه با پول‌شویی مصوب ۱۳۸۶، ضمانت اجرای پیش‌بینی‌شده استرداد درآمد و عواید حاصله و جزای نقدی به میزان یک‌چهارم از عواید حاصله از جرم می‌باشد که این مجازات گذشته از اینکه متناسب با جرم نیست، نمی‌تواند امر مهم پیشگیری را تحقق بخشد.

مطالعات انجام‌شده حاکی از آن است که در طول دو دهه گذشته، اسناد حقوقی اتحادیه‌ی اروپا در خصوص جرائم اقتصادی بر جریمه‌ها تمرکز دارند. همچنین ابتکار اتحادیه اروپا بر مصادره‌ی دارایی‌های فرامرزی نیز امری نوآورانه در این خصوص می‌باشد.^{۴۶}

علاوه بر این در جرائم کلان، مصادره‌ی اموال حاصله از جرم مجرم و همچنین همسر و فرزندان نیز می‌تواند ضمانت اجرای مناسبی تلقی شود، چراکه اکثر مجرمان این جرم برای آنکه در دام قانون نیافتند، اموال تحصیل شده را به نام فرزندان و یا همسر خود ثبت می‌کنند.

ایجاد نهادهای تخصصی، دستگاه‌های نظارتی و نهادهای بازرسی، برای پیشگیری از جرم اقتصادی و مبارزه با آن نیز می‌تواند مؤثر واقع شود. همان‌طور که در بسیاری از کشورهای پیشرفته نیز «آژانس‌هایی با اختیارات و

۴۵. جوانمرد و شفیعی خورشیدی، حقوق کیفری اقتصادی، ۱۴۰۰، ۲۶.

46. Olena. V. et al. 2020. p 626.

تخصص‌های ویژه برای رسیدگی به جرائم اقتصادی ایجاد شده است که به مبارزه و رسیدگی به این جرائم می‌پردازند مانند دفتر تقلب جدی در بریتانیا و یا کمیسیون مستقل مبارزه با فساد در هنگ کنگ».^{۴۷}

همچنین یکی دیگر از عوامل ناکارآمدی پیشگیری جرائم اقتصادی، وجود افرادی غیر از افراد سازمان و به عبارتی وجود افراد پشت پرده‌ی جرم و بیرون از سازمان می‌باشد که در بسیاری از موارد شناسایی این افراد دشوار است. همان‌طور که برخی گفته‌اند: در پیشگیری از جرائم اقتصادی وجود چهره‌هایی که به صحنه جنایی معمولی تعلق ندارند، کار را پیچیده می‌کند علاوه بر این جرائم، تشخیص مرز بین فعالیت قانونی و فعالیت غیرقانونی دشوار است و باید به‌درستی تشخیص داده شود.^{۴۸}

علاوه بر موارد ذکر شده، باید بهبود و کنترل مدیریت اطلاعات را نیز افزود. بهبود مدیریت اطلاعات در ساختار سازمانی، استفاده از فناوری به‌روز در سازمان و استفاده از فناوری‌های پیشرفته در حفظ اطلاعات و حریم خصوصی سازمان و نیز وجود مقررات سخت در دستیابی و یا افشای این اطلاعات نیز می‌تواند به کاهش جرائم اقتصادی کمک نماید.^{۴۹}

همچنین سازمان‌ها و شرکت‌ها نیز باید قوانین و مقررات درون‌سازمانی خود را به‌درستی اعمال نمایند و در صورت لزوم مقررات تازه‌ای وضع نمایند. ایجاد قوانینی در درون سازمان‌ها که کارکنان و مدیران را به‌طور کامل زیر نظر قرار دهد و بر کار آن‌ها نظارت نماید.

وقوع جرائم اقتصادی ریشه در عدم کارکرد درست سازمان‌ها و شرکت‌ها دارد. امروزه اکثر شرکت‌ها خصوصاً شرکت‌های خصوصی از رویه‌ی استخدامی درست پیروی نمی‌کنند و عموماً انتخاب، استخدام و گزینش کارکنان بر اساس روابط فامیلی و بر اساس عدم صلاحیت و مدرک مناسب می‌باشد. عدم انتخاب مدیر شایسته، مناسب و متناسب با رشته‌ی تحصیلی و سوابق کافی یکی دیگر از معضلات و عوامل مؤثر در وقوع جرم اقتصادی می‌باشد. مدیر سازمان باید بر اساس اصل شایسته‌سالاری انتخاب و منصوب شود.

شایسته‌سالاری امری مهم در سازمان‌ها و شرکت‌ها است و در صورتی که در به‌کارگیری و نصب و ارتقای کارکنان نگرش‌های قومی - حزبی و گروهی حکم‌فرما شود و معیار لیاقت و شایستگی مطرود شود، پس از چندی زمامداری امور جامعه در دست شبکه‌ای از کارمندان و کارگزاران قرار می‌گیرد که اولاً توانایی علمی و فنی لازم را برای تحقق اهداف ندارند و ثانیاً وابستگی‌های حزبی و قومی و گروهی این افراد سبب ارجح دانستن منافع شخصی و حزبی بر منافع ملی شده و از این طریق خیل عظیمی از منابع ملی، صرف مطامع گروه‌ها و احزاب و قومیت‌ها می‌گردد.^{۵۰}

علاوه بر این، موارد بسیار دیگری وجود دارد که باعث تسهیل وقوع جرم اقتصادی و گسترش روزبه‌روز این جرائم شده است. مواردی از قبیل:

✓ اختلافات حقوق دریافتی بین کارکنان یک شرکت و وجود تبعیض رفتاری

47. Peter Grabosky.2001. P 155.

48. Di Nicola and Scartezini. 2000. p4

49. Filippazzi, Occhini 1993. P 50

۵۰. مومنی، بررسی نقش وزارتخانه‌های اقتصادی در پیشگیری از جرم، ۱۳۹۸، ۸۶.

✓ عدم هماهنگی نهادهای نظارتی جهت نظارت بر کار سازمان‌ها و ادارات و یا با توجه به گستره ادارات و موضوعات، عدم امکان نظارت کامل بر تمامی ارکان ادارات با توجه به نیروی انسانی اندک دستگاه‌های نظارتی

✓ عدم انجام درست مسئولیت مدیران و کارکنان

✓ عدم وجود انگیزه در کارکنان

وجود قوانین مبهم و اجرای نادرست آن‌ها و بسیاری موارد دیگر که همگی باعث شده تا کنترل جرائم اقتصادی به مسئله‌ای اساسی تبدیل شود؛ بنابراین برای پیشگیری و کنترل این جرم گذشته از موارد یادشده، راهکارهایی نیز به شرح زیر ارائه می‌شود:

۱- اصلاح قوانین و انسجام آن‌ها به صورت جامع.

۲- پیش‌بینی ضمانت اجرای مناسب و متناسب با جرم

۳- استفاده از آموزه‌های اسلام در راه پیشگیری از جرم و آموزش این آموزه‌ها به کارکنان و مدیران شرکت‌ها

۴- کنترل درست کارکنان و ارتقای انگیزه‌ی آنان با استفاده از رفع نیازهای آن‌ها

۵- ارتقای فرهنگ صداقت و پیشگیری از ضرر در داخل سازمان

۶- انتخاب درست حسابرس و بررسی دقیق حساب‌های شرکت توسط یک حسابرس مستقل به صورت دقیق و مرتب

۷- آزادی کارمندان و کارکنان در دستیابی به اطلاعات موردنیاز

۸- تهیه‌ی فهرست اموال خصوصاً اموال مدیران و افراد منصوب در پست‌های مهم همچنین تهیه‌ی لیست فهرست اموال فرزندان و همسر آنان

۹- نظارت الکترونیک توسط دستگاه‌های نظارتی بر ادارات و شرکت‌ها

۱۰- توسعه دولت الکترونیک جهت بستن و محدود کردن راه‌های تحقق جرم اقتصادی

۱۱- هماهنگی بیشتر دستگاه‌های نظارتی و استفاده از ظرفیت و توان یکدیگر در جامعیت بخشیدن به نظارت بر ادارات و شرکت‌ها

۱۲- اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی و خصوصی‌سازی به شیوه صحیح

۱۳- ایجاد بسترهای شفافیت مالی قراردادهای و پروژه‌ها و سایر اقدام‌های مالی ادارات و شرکت‌ها

۱۴- تناسب حقوق دریافتی کارکنان با وظیفه محوله

در نهایت باید گفت، گستره‌ی جرائم اقتصادی چنان زیاد است که هیچ‌یک از راه‌حل‌های ارائه‌شده در اینجا برای پیشگیری از جرائم اقتصادی تضمینی ایجاد نمی‌نماید اما هر یک به کاهش خطر چنین جرائم عمده و کلان کمک

می‌کند و با توجه به اهمیت اقتصاد برای جوامع باید در جهت حفظ سلامت آن کوشید و به نظر هر چه در این راه پژوهشگران، پژوهش نمایندگان بهتر می‌توان به شناسایی مشکلات و تسهیل امر پیشگیری کمک کرد.

نتیجه‌گیری

بحث جرائم اقتصادی و پیشگیری از آن، در ایران مسئله‌ای چالش‌برانگیز است که امروزه از اهمیت خاصی برخوردار است و به دلیل گسترش مصادیق آن، موجودیت اقتصاد کشور را با مشکل روبه‌رو و چه‌بسا که خسارات جبران‌ناپذیری به اقتصاد جامعه وارد کرده باشد. برای پیشگیری از جرائم اقتصادی تاکنون سازوکارهای مختلفی به کار گرفته شده که ما در این پژوهش آن‌ها را با عنوان سازوکار درون‌سازمانی و سازوکار برون‌سازمانی مورد بررسی قرار دادیم. سازمان‌ها و شرکت‌ها با ایجاد مقررات و تدوین دستورالعمل‌های داخلی مناسب، انتخاب بازرسان برای رسیدگی به امور و بازرسی از چگونگی عمل کارکنان و مدیران، انتخاب حسابرس برای رسیدگی به امور و مسائل مالی شرکت و ... سعی در کاهش بروز جرم اقتصادی دارند. علاوه بر آن در حقوق ایران تدابیر مختلفی برای پیشگیری از جرائم اقتصادی پیش‌بینی شده است. پیشگیری از جرائم اقتصادی می‌تواند به صورت پیشگیری از طریق تدابیر ماهوی و پیشگیری از طریق تدابیر شکلی، پیشگیری از طریق اصلاح قوانین و ... انجام گیرد؛ اما باید گفت پیچیدگی و گستردگی جرائم اقتصادی، قانون‌گذاری، پیشگیری و نظارت بر این جرم را با مشکلات و چالش‌های فراوان روبه‌رو نموده است که عدم ارائه‌ی تعریف درست و جامع از جرم اقتصادی و عدم وجود ضمانت اجرای مناسب و متناسب با این جرم، بر این مشکلات دامن می‌زند. به‌هرحال به‌طور کلی باید گفت، قوانین کشور ما در پیشگیری از وقوع جرم اقتصادی، ناموفق بوده و برای دستیابی به این هدف هنوز در مراحل ابتدایی هستیم و باید با همت و تلاش و برنامه‌ی درست و اصلاح و تدوین قوانین مناسب در جهت پیشگیری از جرم اقتصادی قدم برداریم.

منابع و مأخذ

منابع فارسی

- ایرانشاهی، حمید، پیشگیری از وقوع جرم و نقش سازمان‌های مسئول در قوانین ایران، تهران، موسسه جاودانه، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
- آبروشن، هوشنگ، سیاست جنایی ایران در قلمرو جرائم اقتصادی، تهران، انتشارات فردوسی، چاپ اول، ۱۳۹۵.
- بابایی محمدعلی و انصاری اسماعیل، تحلیل اقتصادی پیشگیری از جرم، فصلنامه مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، شماره ۱، بهار، ص ۳۱، ۱۳۹۳.
- برایان ای گارنر، فرهنگ بلک، نشر میزان، چاپ دوم، ۱۳۸۶.
- بکاریا سزار، جرائم و مجازات‌ها، ترجمه‌ی محمدعلی اردبیلی، نشر میزان، چاپ ششم، ۱۳۸۹.
- بهره‌مند حمید، آسیب‌شناسی قوانین مربوط به جرائم اقتصادی در نظام حقوقی ایران، پژوهشگاه قوه قضائیه، مرکز مطبوعات و انتشارات، چاپ دوم، ۱۳۹۶.
- توسلی زاده توران، پیشگیری از جرائم اقتصادی، تهران، نشر جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۲.
- جمشیدی، علیرضا، پیشگیری از جرائم اقتصادی از اقدام‌های قضایی تا اقدام‌های اجرایی، نخستین همایش ملی پیشگیری از وقوع جرم، چاپ معاونت آموزش ناجا ۱۳۸۸.
- حسینی جعفر، مهرا نسرین، نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، شماره ۲ و ۳، بهار و تابستان، ص ۶۶، ۱۳۹۴.
- جوانمرد بهروز و شفیع خورشیدی علی‌اصغر، حقوق کیفری اقتصادی، تهران، مجد، جلد اول، چاپ اول، ۱۴۰۰.
- رحمت الهی حسین، فساد و حکومت، علل و راهکارهای برون‌رفت، مجله اندیشه‌های حقوقی، شماره ۷، ص ۷۶، ۱۳۸۵.
- رئیس دانا، فریبرز، چکیده مباحث مطرح‌شده در محور جرائم مالی - اقتصادی، آسیب‌های اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران، تهران، انتشارات آگه، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- زاهدی عاطفه، قوانین و مقررات ناظر بر جرائم اقتصادی، تهران، انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۳.
- سلیمی صادق، مجرمین یقه‌سفید و سیاست کیفری ایران، فصلنامه حقوق، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۴، ص ۷۰، ۱۳۸۷.
- قاسمی اسماعیل، تحلیل نقش تحریم اقتصادی ایران و تأثیر آن بر جرائم اقتصادی، تهران جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۷.
- قایمی محمدحسن، عوامل مؤثر در بروز جرائم و مفاسد اداری و شیوه‌های پیشگیری از آن، مجله دادرسی، شماره ۵۷، ص ۴، ۱۳۸۵.
- گسن ریمون، جرم‌شناسی بزهکاری اقتصادی، ترجمه ابراهیمی شهرام، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۹.
- محقق داماد سید مصطفی، قواعد فقه (بخش مدنی)، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، چاپ ۴۸، ۱۳۹۲.
- محمد نسل غلامرضا، فرآیند پیشگیری از جرم، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۱، ص ۳۱۹، ۱۳۸۹.
- معاونت آموزش قوه قضائیه، سیاست جنایی تقنینی ایران در جرائم اقتصادی، تهران، نشر جنگل جاودانه، چاپ اول، ۱۳۸۷.
- معاونت آموزش قوه قضائیه، سیاست جنایی قضایی ایران در اجرای مجازات سالب آزادی، چاپ اول، نشر قضا، ۱۳۸۸.

معین محمد، فرهنگ فارسی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۰.
مومنی محمدرضا، بررسی نقش وزارتخانه‌های اقتصادی در پیشگیری از جرم، نشر خوارزمی، چاپ اول، ۱۳۹۸.
نجفی ابرندآبادی علی حسین، پیشگیری عادلانه از جرم، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از دکتر محمد آشوری)، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۸۲.
نجفی ابرندآبادی علی حسین، پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۲۵ و ۲۶، ۱۳۷۸.
نورزاد مجتبی، جرائم اقتصادی در حقوق کیفری ایران، انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۸۹.
ولیدی محمد صالح، حقوق کیفری اقتصادی، تهران نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۳.

منابع انگلیسی

Book

1. Enze liu. The Prevention and Control of Economic Crime in China: A Critical Analysis of the Law and its Administration. Institute of Advanced Legal Studies School of Advanced Study, University of London. September 2017.

articles

Diana Ziegler. Business and Self-regulation: Results from a Comparative Study on the Prevention of Economic Crime(USA and Germany).journal zeitschrift fur rechtssoziologie. 2007.

Draga arsim and Maliqi alban. Application of the law and Prevention of economic crime in Kosovo. knowledge – International Journal. March 2019

Prof. Dr. Kai-D. Bussmann. Causes of Economic Crime and the Impact of Values: Business Ethics as a Crime Prevention Measure. Martin-Luther-University, Faculty of Law, 2006.

Olena V. Tykhonova. Andrii V. Kholostenko. Larysa V. Herasymenko. Oleksandr O. Shevchuk and Mykhailo O. Akimov. Comoarative analysis of combating economic crimes in Ukraine and European union. International Journal of Management (IJM). March 2020.

Christian Pierre. Collins Hoffman and Guy Pinsonnault. THE CRIMINAL LIABILITY OF ORGANIZATIONS FOR ECONOMIC CRIMES. McMillan LLP, Montreal and Ottawa. 2014.

Peter Grabosky. The prevention and control of economic crime. Corruption and anti-corruption, 2001

William Tupman. The characteristics of economic crime and Criminals. Downloaded from Elgar Online at 01/05/2022.

Di Nicola Andrea and Alessandro Scartezzini. When economic crime becomes organized: the role of information technologies. A case study. Journal of the Institute of Criminology, University of Sidney faculty of Law, Vol. 11, n. 3, March 2000.

Filippazzi and Occhini. Groupware. Franco Angeli. Milan. 1993.